

1. Το Συμβούλιο της Ευρώπης και η μνήμη του Ολοκαυτώματος. Η έμφαση στην ιστορική εκπαίδευση της νέας γενιάς

Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει αναδειχθεί στον βασικότερο θεσμικό προαποστολή των δημοκρατικών ελευθεριών και ταυτόχρονα στον ισχυρότερο αντίπαλο της μισαλλοδοξίας. Παράλληλα, είναι ιδιαίτερα σημαντικό το έργο που πραγματοποιεί στο πεδίο της ιστορικής εκπαίδευσης. Στο πεδίο αυτό, πέραν των υπολοίπων πρωτοβουλιών που έχει αναλάβει και των συγκεκριμένων δράσεων που υλοποιεί (αναφορικά με τον συντονισμό των εκπαιδευτικών πολιτικών των κρατών-μελών, τον εκδημοκρατισμό και τον εκσυγχρονισμό του συνολικού πλαισίου διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών), κρίνεται αποφασιστικός ο ρόλος που έχουν ήδη διαδραματίσει οι δύο μέχρι στιγμής Οδηγίες που έχει εκδώσει με θέμα τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο: αναφέρομαι στην Οδηγία υπ' αριθμόν 1283 της 22ας Ιανουαρίου 1996 και στην Οδηγία υπ' αριθμόν 1880 της 26ης Ιουνίου 2009.¹

Τον Οκτώβριο του 2000 και συγκεκριμένα στην 20ή Σύνοδο των υπουργών Παιδείας των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, αποφασίστηκε να θεσπιστεί η Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος, η οποία θα έπρεπε όμως να σηματοδοτεί, ταυτόχρονα, και τον αγώνα για την παρεμπόδιση της συνεχιζόμενης διάπραξης εγκλημάτων εναντίον της ανθρωπότητας. Ως γνωστόν, η απόφαση αυτή τέθηκε σε εφαρμογή με τις ειδικότερες αποφάσεις που ελήφθησαν το 2002 και το 2005.

Το 2005 οι υπουργοί Παιδείας των κρατών που συμμετέχουν στο Συμβούλιο της Ευρώπης συνυπέγραψαν μια σημαντική διακήρυξη. Σε αυτή έδωσαν πρωτεύουσα σημασία στο ζήτημα της συστηματικής ενημέρωσης των παιδιών και των νέων της ευρωπαϊκής ηπείρου για το Ολοκαύτωμα, τα αίτια, τις φάσεις εκδίπλωσης και τις συνέπειές του, για ό,τι ιδιαίτερα σηματοδοτεί τη φρικιαστική μνήμη του, ειδικότερα σε σχέση με τον ευρωπαϊκό και τον Δυτικό πολιτισμό και γενικότερα σε σχέση με ολόκληρη την ανθρωπότητα.² Ανέλαβαν με συντονισμένες πρωτοβουλίες και δράσεις να ευαισθητοποιήσουν το μαθητικό κοινό της Ευρώπης και να συμβάλουν στην καλλιέργεια μιας κοινά αποδεκτής κουλτούρας. Κουλτούρας που θα θεμελιώνεται στις αξίες της ειρήνης, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της

¹ Σε ελληνική μετάφραση οι Οδηγίες αυτές περιλαμβάνονται η μεν πρώτη στο βιβλίο του Γιώργου Κόκκινου, *Από την Ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη Διδακτική της Ιστορίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, 443-452, ενώ η δεύτερη στο Γιώργος Κόκκινος, Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης, Παναγιώτης Γατσωτής, Έλλη Λεμονίδου, *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, νοόγραμμα εκδοτική, Αθήνα 2010, 249-255.

² Σύμφωνα με τον Philippe Burrin, *Ressentiment et Apocalypse. Essai sur l'antisemitisme nazi*, Seuil, Paris 2004, είναι αναγκαία η διάκριση μεταξύ αφενός μεν της ρατσιστικής ιδεολογίας, άξονας της οποίας είναι η ιδέα ότι υπάρχει βιολογικός επικαθορισμός του πολιτισμού, άκαμπτη φυλετική ιεραρχία και αέναη διαπάλη των φυλών για κυριαρχία, αφετέρου δε του ναζιστικού αντισημιτισμού. Ο δεύτερος, παρά τις οργανικές αναφορές του στον παραδοσιακό αντισημιτισμό (θρησκευτικό και εθνικό κυρίως), μετασχηματίστηκε στη συνέχεια σε επιστημονικό δόγμα και προσέλαβε στο τελικό στάδιο τα γνωρίσματα α) της ανάγκης ριζικής ρήξης με το «παρακμιακό» παρελθόν (Αποκάλυψη) και β) της «λυτρωτικής κάθαρσης» από το «μιάσμα» καταλήγοντας στις εξοντωτικές, «ανθρωπο-εμετικές» πρακτικές του Ολοκαυτώματος.

δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, του διαλόγου, της αμοιβαίας κατανόησης, της κατάργησης των διακρίσεων και του σεβασμού των ιδιαιτεροτήτων. Θα έλπιζα ωστόσο –δεδομένου ότι δεν υπάρχει πουθενά ρητά διατυπωμένο– να λάμβαναν μέριμνα και για την περιφρούρηση αυτής της κουλτούρας από τον επικίνδυνο συρμό του ριζικού ηθικού σχετικισμού που καταλήγει στην ανιστορική εξίσωση των αντιθέτων και επομένως στον πολιτικό κυνισμό και τον μηδενισμό, οι οποίοι, ως γνωστόν, πάντοτε λειτουργούν προς όφελος ποικιλώνυμων τυραννιών. Προφανής στόχος του Συμβουλίου της Ευρώπης η αποδόμηση και η καταπολέμηση του αναγεννημένου ρατσισμού και του έρποντα αντισημιτισμού, του νεοναζισμού, του προελαύνοντα ιστορικού αναθεωρητισμού, της ξενοφοβίας και της μισαλλοδοξίας.³ Στάσεων και ιδεολογικών προσανατολισμών που επωφελούνται από την οικονομική κρίση και οικοδομούνται πάνω στην βία και την έννοια του «υπαρξιακού εχθρού», όπως επίσης πάνω στα ανεπεξέργαστα συλλογικά τραύματα, στην απώθηση του αναγκαίου πένθους για τις απώλειες των δύο παγκοσμίων πολέμων, σε ένα σύνθετο πλέγμα κοινωνικοπολιτικών και προσωπικών ματαιώσεων, σε τελική ανάλυση σε σύνδρομα που έχουν στον πυρήνα τους ισχυρά φορτία ταπείνωσης, οργής και μνησικακίας. Στο κείμενό τους οι υπουργοί Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης προέβαλαν την άποψη ότι «Μόνο η συστηματική ενημέρωση και η συνεχής μάθηση μπορούν να ανακόψουν την εμφάνιση αντίστοιχων ή παρόμοιων τερατωδών γεγονότων, όπως το Ολοκαύτωμα, στο μέλλον. Η μάθηση που έχει αυτόν τον στόχο είναι μια αποστολή που συνασπίζει τους ανθρώπους καλής θέλησης και γίνεται ομόψυχα αποδεκτή σαν μια προτεραιότητα του Συμβουλίου της Ευρώπης και όλων των ευρωπαϊκών κρατών».⁴ Όμως στην αγαθή προαίρεση και τις γενικόλογες καλές προθέσεις αποκρύπτονται ενδεχομένως διλήμματα (= καθήκον και πληθωρισμός μνήμης ή ταμπού, αποσιώπηση, γενικόλογη ηθικολογία και υποδόρια διαγενεακή μεταμνήμη που μπορεί να εξαλλαχθεί σε δευτερογενές τραύμα), για τα οποία ο Tomkiewicz εκπέμπει προειδοποιητικά σήματα γνωρίζοντας ότι πάνω τους διατρέχει τον κίνδυνο να προσκρούσει η αναγκαία ιστορική αυτογνωσία: «Μια ερώτηση παραμένει παρόλα αυτά: μπορούμε να συμφλιώσουμε μια υποχρέωση μνήμης με μια υποχρέωση

³ Για τη σύγχρονη Ακροδεξιά, τον νεοφασισμό και τον νεοναζισμό βλέπε Pierre Milza, *Οι μελανοχιτώνες της Ευρώπης. Η ευρωπαϊκή ακροδεξιά από το 1945 μέχρι σήμερα*, μετάφραση Γιάννης Καυκιάς, επιμέλεια Νικόλας Βουλέλης, Scripta, Αθήνα 2004 και Paul Hainsworth (επιμ.), *Η Ακροδεξιά. Ιδεολογία – πολιτική – κόμματα*, πρόλογος – επιμέλεια Βασιλική Γεωργιάδου, Βιβλιοθήκη Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2004. Ο εκ των εισηγητών της Κριτικής Παιδαγωγικής Henry Giroux κάνει λόγο για έναν «υβριδικό νεοφασισμό» με κοιτίδα τις ΗΠΑ, ο οποίος, ενώ, από τη μια πλευρά, εγκαταλείπει την ιδεοληψία της φυλετικής ανωτερότητας, τη ριζική αμφισβήτηση των κοινοβουλευτικών θεσμών και τη γενοκτονική βούληση των προκατόχων του, ναζισμού και φασισμού, από την άλλη προσλαμβάνει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: 1) λατρεία της παράδοσης και του αντιδραστικού μοντερνισμού, 2) τάσεις περιορισμού των πεδίων δημοκρατικής διαβούλευσης, υπονόμησης του δημόσιου χώρου και τρομοκράτησης, ελέγχου και συρρίκνωσης των ΜΜΕ, 3) διάχυση μιας κουλτούρας φόβου, αχαλίνωτου εθνικισμού, πατριωτικής ορθότητας και επιλεκτικού λαϊκισμού, 4) ποινικοποίηση της ελεύθερης γνώμης, της διαφωνίας και της διανοητικής εργασίας, 5) αυξανόμενη χρήση της θρησκευτικής ρητορικής, 6) επίκληση της ιεραρχίας και της πειθαρχίας ως κυρίαρχων αξιών. Βλέπε σχετικά Παναγιώτα Γούναρη και Γιώργος Γρόλλιος, «Εισαγωγή», στο βιβλίο των ίδιων (επιμ.), *Κριτική Παιδαγωγική. Μια συλλογή κειμένων*, Gutenberg, Αθήνα 2010, 47-48.

⁴ Alicja Bialecka και άλλοι (επιμ.), *European Pack for Visiting Auschwitz-Birkenau Memorial and Museum. Guidelines for Teachers and Educators*, Council of Europe, 2010, 139.

προστασίας των παιδιών μας; Εδώ θα έπρεπε να βρούμε ένα στενό δρόμο ανάμεσα σε δυο ακραίες στάσεις: η μια είναι αυτή των παλιών πολεμιστών του πολέμου 1914-1918 οι οποίοι –για να μην ξεχάσουν- έχουν δηλητηριάσει τη ζωή των παιδιών τους. Η αυτή ορισμένων επιζώντων των στρατοπέδων, οι οποίοι δεν σταματάνε να μιλάνε για την οδύνη τους του παρελθόντος, σαν να ήθελαν να μετατρέψουν τα παιδιά τους σε ψυχοθεραπευτές και θεραπευτές, ξεχνώντας την ίδια τους την ύπαρξη. Στο άλλο άκρο, κάτι που δεν λέγεται και το οποίο είναι πολύ καλά σφραγισμένο, μια πολύ βαριά σιωπή η οποία φτάνει μέχρι την άρνηση της ταυτότητάς μας που δείχνει εξίσου επικίνδυνη. Τα παιδιά τα οποία προστατεύονται με αυτό τον τρόπο, με μια αλλαγή ονόματος, θρησκείας, με μια αληθινή δολοφονία της μνήμης έχουν σχεδόν πάντα πληρώσει ένα βαρύ φόρο σε αυτό το οικογενειακό μυστικό».⁵

Ας αφήσουμε κατά μέρος το ζήτημα του εάν υπάρχει παλινδρόμηση στην Ιστορία, το οποίο εμμέσως μας κάνει να διολισθήσουμε στον προοδοκεντρισμό και στην άστοχη προσέγγιση του φασισμού / ναζισμού με στενά ηθικούς όρους• ή του εάν, απεναντίας, η Ιστορία γεννά συνεχώς νέες μορφές, που βεβαίως δεν οδηγούν ουδόλως στην ολοκληρωτική «λύση της συνέχειας» της, ζήτημα, όπως αναγνωρίζετε, φιλοσοφικής και επιστημολογικής τάξεως, το οποίο συνδέεται όμως ευκρινώς στους «ταραχώδεις καιρούς μας» με την ερμηνεία του φασιστικού και του ναζιστικού φαινομένου• ας αφήσουμε κατά μέρος και το εάν είναι εφικτό να ανακόψουμε τη δυναμική μιας πολυσυλλεκτικής, μνησικάκης και ρεβανσιστικής πολιτικής ιδεολογίας, όπως ο νεοφασισμός / νεοναζισμός, σε συνθήκες δομικής κρίσης του συστήματος, εναλλακτικά, είτε με την ποινικοποίησή της είτε με την απονομιμοποίηση -ιστορική και ηθική- του περιεχομένου της και των μηχανισμών εσωτερικευσης και διάδοσής της• ας προσπεράσουμε για λίγο και το εάν η απονομιμοποίηση αυτή μπορεί να τελεσφορήσει με την παράλληλη εξάλειψη των κοινωνικών και οικονομικών αιτιών που εκλύουν την «τοξική» αυτή πολιτική ιδεολογία, θέματα στα οποία ατυχώς και δυστυχώς δεν αναφέρονται καθόλου οι υπουργοί Παιδείας των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Τέλος, ας προσπεράσουμε προσώρας και το ζήτημα του αδιευκρίνιστου νοήματος και των ασαφών πολιτικο-ιδεολογικών απολήξεων της φράσης «άνθρωποι καλής θέλησης». Η φράση θα μπορούσε να παραπέμπει σε δυο πράγματα: τόσο στην αναγκαία, κατά τη γνώμη πολλών, συγκρότηση ενός πανευρωπαϊκού και διαπαραταξιακού αντιναζιστικού μετώπου, όσο και λανθανόντως –στον αντίποδα- στην καταγέλαστη ψυχροπολεμική θεωρία των δυο άκρων (Ernst Nolte, François Furet), η οποία εξισώνει τον θύτη με το θύμα, την πρωτουργό αντιδημοκρατική δράση με τη δικαιολογημένη αντίδραση, μπροστά σε μια εξιδανικευμένη και αποστειρωμένη προσέγγιση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Ας μείνουμε επομένως στην ουσία του εγχειρήματος. Δεν μπορούμε να παρακάμψουμε την τουλάχιστον οχληρή διαπίστωση ότι, παρά τις ευγενείς προθέσεις και τις σποραδικές, συγκυριακές ή συστηματικές πρωτοβουλίες δεκαετιών, η πραγματικότητα εξακολουθεί να είναι οδυνηρή και ντροπιαστική για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και τη σύγχρονη ιδέα της

⁵ Stanislas Tomkiewicz, *Η κλεμμένη εφηβεία*, ό.π., 236.

Ευρώπης. Με ατμομηχανή τα κράτη της Ανατολικής και της Κεντρικής Ευρώπης, εσχάτως και την Ελλάδα, και με κύριο δίαυλο το Διαδίκτυο, τις κινηματικές δράσεις, την πρόκληση ηθικού πανικού στην κοινή γνώμη και το «κυνήγι μαγισσών» εναντίον διανοουμένων, δηλαδή την ποινικοποίηση της ελεύθερης σκέψης, το Ολοκαύτωμα και η αιμάσσοουσα μνήμη του εξακολουθούν να αποτελούν το «μεγάλο απόστημα», τη «μαύρη τρύπα» του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Συγχρόνως, το «παράλληλο σύμπαν» της ακραίας στρατοπεδικής εμπειρίας, ό,τι στη διεστραμμένη ευφημιστική και κρυπτική τους ιδιόλεκτο οι ναζί αποκάλεσαν «πρωκτό της ανθρωπότητας» (= Άουσβιτς), επιχειρείται από ορισμένους κύκλους να «ομαλοποιηθεί» και να σχετικοποιηθεί ώστε η αρνητική μνήμη του και η επίγνωση της πανευρωπαϊκής καταστροφής να απολέσουν την κανονιστική σημασία που έχουν από τη δεκαετία του 1960 στο δυτικό φαντασιακό και πλέον και στην κυρίαρχη ιδεολογία.

Όντως διανύουμε μια περίοδο ρήξεων, συμπυκνωμένων αντινομιών και κραυγαλέων αντιθέσεων που ο μεταπολεμικός κόσμος αυτάρεσκα είχε εξορίσει στην «επικράτεια των νυχτερινών εφιαλτών». Θα αναφερθώ σε ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα. Ενώ στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη και συγκεκριμένα στην Τσεχία, όπως γράφτηκε στην κυριακάτικη *Αυγή* της 30ής Σεπτεμβρίου 2012, πολλές είναι οι στριγκές ακροδεξιές φωνές που καλούν το κράτος να οδηγήσει εκ νέου τους Ρομά στους θαλάμους αερίων, αντιθέτως στην ίδια τη Γερμανία, τη μήτρα του ναζισμού, ο ευαίσθητοποιημένος δήμαρχος της μικρής πόλης του Χόχφελντ, στα περίχωρα της βιομηχανικής ζώνης του Ντουϊνσμπουργκ, δέχθηκε να φιλοξενήσει και να εντάξει σχεδόν οργανικά στον ιστό της τοπικής κοινωνίας 4.000 κυνηγημένους Τσιγγάνους από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Στην ίδια χώρα, όπου ο συνταγματικά εκτός νόμου νεοναζισμός μοιάζει με το μυθολογικό τέρας της Λερναίας Ύδρας φθάνοντας στο σημείο να διαπράττει εγκλήματα ρατσιστικού μίσους εναντίον πολιτών τουρκικής και ελληνικής καταγωγής, οι ταγοί του περιφημου φεστιβάλ του Μπαϋρόιτ, όπου, ως γνωστόν, λατρεύεται η αισθητική θρησκεία του βαγκνερισμού, δεν διστάζουν πια να αναδείξουν στο φως τις εδραίες αντισημιτικές προκαταλήψεις του μεγάλου συνθέτη και της συζύγου του Κοζίμα. Παράλληλα, δεν διστάζουν να γνωστοποιήσουν στο παγκόσμιο μουσικόφιλο κοινό -με ειδική μάλιστα έκθεση- τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν κατά τη ναζιστική περίοδο σε βάρος καλλιτεχνών που είχαν εβραϊκή καταγωγή ή δεν έστερξαν να κλίνουν δουλικά το γόνο μπροστά στη ναζιστική τυραννία.⁶

Είναι αναγκαίο επομένως να αποκρυπτογραφήσουμε τη σκοπιμότητα που κρύβει η στροφή των συντονισμένων δράσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης προς τη νεολαία. Ας εξαιρέσουμε κατ' αρχάς τους προφανείς ιδεολογικο-πολιτικούς λόγους που επιβάλλουν την εκδίπλωση τέτοιων δράσεων στην κρίσιμη ιστορική συγκυρία που διανύει η Ευρωπαϊκή Ένωση. Κρίσιμη, λόγω της επιλεκτικής συγκάλυψης ευθυνών για τα αποτρόπαια δεινά του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, γεγονός που λειτουργεί ως

⁶ Κυριάκος Λουκάκος, «Bayreuth 2012: οδυνηρή αντιπαράσταση με το παρελθόν», *Η Αυγή*, Κυριακή 30 Σεπτεμβρίου 2012, 46.

εκκολαπτήριο αντίρροπων μηχανισμών μνησικακίας των ανίσχυρων έναντι των ισχυρών. Κρίσιμη και λόγω του συνεχώς διευρυνόμενου χάσματος μεταξύ Βορρά - Νότου και της παρεπόμενης οικονομικής κρίσης που πλήττει τις φτωχότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, φέρνοντας εκ νέου στην επιφάνεια υπνώττοντα ψυχολογικά σύνδρομα. Κρίσιμη, επίσης, λόγω της προβληματικής διεύρυνσης της ενοποιητικής διαδικασίας προς Ανατολάς, της κρίσης αντιπροσώπευσης που διαπερνά τα πολιτικά συστήματα των ευρωπαϊκών κρατών και της δυναμικής που εμφανίζει η συστημική λαϊκιστική Ακροδεξιά και ο αντισυστημικός νεοναζισμός σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο.⁷ Κατά τη γνώμη μου, η στροφή αυτή του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει εκ των πραγμάτων και τον χαρακτήρα του συναγερμού και της συσπείρωσης μπροστά στη διογκούμενη αδιαφορία, αμηχανία ή αμφιθυμία της ευρωπαϊκής νεολαίας για τον φασισμό, τον ναζισμό και το Ολοκαύτωμα. Ορισμένοι μηχανιστικά ερμηνεύουν την αδιαφορία, την αμηχανία ή την αμφιθυμία των νέων ως απόρροια τόσο του κορεσμού που δημιουργεί η κανονιστική σημασία της αρνητικής μνήμης του Ολοκαυτώματος στον Δυτικό κόσμο όσο και του εντεινόμενου διαγκωνισμού των ομάδων - θυμάτων της Ιστορίας για ανάλογη δημόσια ορατότητα και αναγνώριση ισότιμου μνημονικού καθεστώτος αναφορικά με τις διώξεις και τις εξοντωτικές πρακτικές που υπέστησαν κατά το παρελθόν.

Δυστυχώς, όμως, η αλήθεια είναι πιο πολύπλοκη. Τα παιδιά και οι νέοι φορούν αυτόν τον «σωτήριο» πέπλο αμηχανίας, αδιαφορίας ή αμφιθυμίας όταν έρχονται σε επαφή με την πρωτόγνωρα τραυματική μνήμη του Ολοκαυτώματος κυρίως για τους ακόλουθους λόγους: πρώτον, γιατί δεν αναγνωρίζουν τους ιστορικούς δεσμούς που τους συνδέουν με αυτό το μοναδικά παραδειγματικό και αποτρόπαιο ιστορικό γεγονός ή γιατί αρνούνται την βαρύτερη αρνητική διαγενεακή κληρονομιά του, που η αποδοχή της προϋποθέτει ιστορική επίγνωση και ικανότητα συναισθηματικής διαχείρισης μιας ακραίας τραυματικής εμπειρίας. Υπεκφεύγοντας από την κληροδοσία της οδύνης προτιμούν να εγκλωβιστούν στην «επίπεδη αθανασία του παρόντος» για να απολαύσουν, με τα λόγια του Steiner, την «πλήξη του διαρκούς μεσημεριού» που συνοδεύει «την ανίσκιωτη αλήθεια του αδαμικού λόγου».⁸ Δεύτερον, γιατί το ίδιο το Ολοκαύτωμα εξακολουθεί να αποτελεί για την πλειονότητα των ευρωπαϊκών κοινωνιών ένα σχεδόν αδιανόητο ιστορικό γεγονός και ένα ανεπεξέργαστο συλλογικό τραύμα που στοιχειώνει την ιστορική συνείδηση, λειτουργώντας ως «κρύπτη» ή ως «φάντασμα» -για να χρησιμοποιήσω τους αρμόζοντες ψυχαναλυτικούς όρους- και που κινητοποιεί, σχεδόν ασύνειδα, έντονα συναισθήματα ντροπής, φόβου, ενοχής, αλλά και επιθετικότητας. Συναισθήματα τα οποία εκλύονται για να εξισορροπήσουν την ηθικά δυσβάσταχτη άρνηση της ίδιας της οδυνηρής ιστορικής πραγματικότητας,⁹ που με τη σειρά της, όπως μας υποδεικνύει ο Stanislas Tomkiewicz, γαλλο-πολωνο-εβραϊός επιζών του Ολοκαυτώματος, ο

⁷ Paul Hainsworth (επιμ.), *Η Ακροδεξιά. Ιδεολογία – πολιτική – κόμματα*, πρόλογος και επιμέλεια της ελληνικής έκδοσης Βασιλική Γεωργιάδου, μετάφραση Θανάσης Αθανασίου, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2004.

⁸ George Steiner, *Errata*, ό.π., 152.

⁹ Κατερίνα Μάτσα, *Το αδύνατο πένθος και η κρύπτη. Ο τοξικομανής και ο θάνατος*, Άγρα, Αθήνα 2012.

οποίος στράφηκε στην ψυχιατρική και στις πρακτικές απο-αυτολοποίησης των ψυχασθενών και των νέων με παραβατική συμπεριφορά, για να αντισταθμίσει το προσωπικό του τραύμα, είναι επακόλουθο ενός «αισθήματος αδυναμίας», που σημαίνει να αισθάνεται κάποιος εξαιρετικά ανίσχυρος «για να υποδεχτεί, να σφουγγίσει την απεραντοσύνη της οδύνης [...]».¹⁰ Η άρνηση της οδυνηρής ιστορικής πραγματικότητας επιτείνεται από δυο παράγοντες: τόσο από την κυριαρχία της κουλτούρας της εγωπαθούς και ηδονοθηρικής αυτοπραγμάτωσης στις μετανεωτερικές κοινωνίες όσο και από το ιστορικό καθεστώς του παροντισμού που αυτοεπιβεβαιώνει και διαστέλλει υπέρμετρα τη σημασία του παρόντος, συρρικνώνοντας, ταυτόχρονα, τις αναφορές στο «σκοτεινό» παρελθόν, αλλά και αμβλύνοντας την ισχύ του δυναμικού φορτίου που εμπερικλείει ο αγώνας για την ιστορική μεταβολή, η «φυγή στο μέλλον», το «άλμα στον ουρανό».

Αλλά πώς θα μπορούσαν τα πράγματα να είναι διαφορετικά στην προσέγγιση του κατ' εξοχήν τραυματικού γεγονότος της ευρωπαϊκής ιστορίας, του Ολοκαυτώματος, όταν οι δυτικές κοινωνίες -ας θυμηθούμε τον Philippe Aries- εξόρισαν σταδιακά από τον ορίζοντά τους την εμπειρία του θανάτου, την οδύνη και το πένθος που αυτός γεννά;¹¹ ή όταν, στον αντίποδα, η βαριά πολιτιστική βιομηχανία, τα ΜΜΕ και οι κυβερνήσεις έχουν μετατρέψει τις μαζικές σφαγές αμάχων σε εύπειπο θέαμα ή σε εθιστική τελετουργία, αγρεύοντας σαδιστική ευχαρίστηση για τους αλλοτριωμένους πολίτες-καταναλωτές, σαν να πρόκειται για εικονική πραγματικότητα -εφόσον η βία αφορά πάντα τον «Άλλο» και ποτέ τον δυτικό άνθρωπο του «τέλους της Ιστορίας»;

Με τις «ναρκωτικές» ουσίες που αναδίδει το αίμα των «Άλλων», ή και με τον πολλαπλασιασμό και την περιοδικότητα των τελετουργικών δρωμένων που λαμβάνουν χώρα στις συμβολικές αρένες του ανταγωνιστικού αθλητισμού και λειτουργούν ως εκτονωτικοί μηχανισμοί των καταπιεσμένων μαζών, τα βامπίρ του μετανεωτερικού τεχνοκρατικού πολιτισμού επιχειρούν να καταστείλουν κάθε αίσθημα αβεβαιότητας, επισφάλειας, αποτροπιασμού ή ηθικής αγανάκτησης και -δυσνητικά τουλάχιστον- εξέγερσης που φυσιολογικά θα έπρεπε να προξενεί η βίωση ή και η θέαση σκηνών βίας τόσο στους δρόμους όσο και στην οθόνη της τηλεόρασης, του υπολογιστή ή του κινηματογράφου.¹²

¹⁰ Stanislas Tomkiewicz, *Η κλεμμένη εφηβεία*, ό.π., 215.

¹¹ Philippe Aries, *Δοκίμια για τον θάνατο στη Δύση*, μετάφραση Καρίνα Λάμψα, Γλάρος, Αθήνα 1988.

¹² Ανάλογες απόψεις καταθέτει και η Κατερίνα Μάτσα, ό.π., 34. Από τη δική του πλευρά ο George Steiner, *Errata*, ό.π., 205, γράφει τα ακόλουθα: «Οι ανοιχτές και δημοκρατικές κοινωνίες είναι θεραπευτικές. Προσπαθούν να απαλύνουν τον πόνο και να ελαττώσουν το μίσος. Ιδιαίτερα για το μίσος επιδιώκουν να προμηθεύουν σχετικά ακίνδυνους διαύλους και υποκατάστατα. Η επιτρεπτή επιθετικότητα στην ελεύθερη αγορά και στον αθλητισμό είναι ύψιστο παράδειγμα. Η πλαστική βία διατίθεται πλουσιοπάροχα. Από τα πρώτα παιδικά τους χρόνια και πέρα, οι εθισμένοι στην τηλεόραση, κυρίως στη Βόρειο Αμερική και στη δυτική Ευρώπη, θα παρακολουθήσουν εκατοντάδες ώρες γεμάτες ανθρωποκτονίες, βιασμούς και εξευτελισμούς. Σήμερα, η έλικα της παραστατικής βίας στα μαζικά μέσα, στο Διαδίκτυο, ίσως φτάσει σε σημείο εκτός ελέγχου». Δεν μπορώ όμως να συμεριιστώ και την καταληκτική τοποθέτηση του Steiner ότι «Οι πηγές αυτής της λαιμαργίας για βία, για προσομοίωση επιβολής πόνου, ακόμα και στα πιο δημοκρατικά, στα πιο προνομιούχα από υλική άποψη κοινωνικά συστήματα παραμένουν άδηλες».

Αξιζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι τα παιδιά ηλικίας άνω των 14 ετών, ακριβώς επειδή πιστεύεται ότι έχουν πλέον διαμορφώσει μηχανισμούς συναισθηματικής διαχείρισης, επιτρέπεται –υπό όρους βεβαίως και αφού έχει δημιουργηθεί το κατάλληλο περιβάλλον μάθησης- να έρχονται σε επαφή με τις εικονιστικές πηγές πρωτόγνωρης βιαιότητας και φρίκης του Ολοκαυτώματος ώστε: πρώτον, να κατορθώσουν να διεισδύσουν στην ιστορική ιδιομορφία του ναζιστικού φαινομένου και της γενοκτονίας και, δεύτερον, να οδηγηθούν σταδιακά από την αρχική αμηχανία, τον φόβο ή το λεγόμενο «θεραπευτικό σοκ» (αν και έχουν διατυπωθεί πολλές ενστάσεις γι' αυτό), στην ιστορική ενσυναίσθηση, την στέρεα και πολυπρισματική ιστορική γνώση και, τέλος, στην ίδια την ηθικο-πολιτική στράτευση εναντίον των σύγχρονων εκδοχών της ρατσιστικής ιδεοληψίας και της εθνικιστικής μισαλλοδοξίας. Απεναντίας, για λόγους ευνόητους, αυτό δεν κρίνεται σκόπιμο για τα παιδιά μικρότερης ηλικίας. Όμως, όπως συμφωνούν οι ειδικοί, η αναγκαία πλοήγηση και των παιδιών αυτής της τρυφερής ηλικίας στην οδυνηρή ιστορική πραγματικότητα της ναζιστικής περιόδου πρέπει να γίνεται με γνώμονα την εξοικείωσή τους με το «πριν» και το «μετά» της ζωής των θυμάτων, σε μια προσπάθεια δημιουργίας μιας σημασιακής ιστορικής ολότητας. Τέτοιας που μπορεί να στοιχειοθετήσουν συνδυαστικά η κουλτούρα, η γεωγραφική αφετηρία, ο βίκοσμος και η καθημερινότητα των ανθρώπων και των διωκόμενων ομάδων που βρέθηκαν λόγω της φυλής, της θρησκείας, του έθνους, της ιδεολογίας, της ερωτικής τους προτίμησης ή ενίοτε της κακής συγκυρίας στην κοιλιά του ναζιστικού Λεβιάθαν.¹³ Η παιδαγωγικά επιβεβλημένη αυτή επιλογή βρίσκει αντιστοιχία στην κριτική του James Young για τον τρόπο που παρουσιάζεται το Ολοκαύτωμα στο Άουσβιτς, όπου τα θύματα προσεγγίζονται αποκλειστικά και μόνο μέσα από τον θάνατό τους, την απουσία τους δηλαδή, η οποία γίνεται εντονότερη από την παράθεση αποσπασματικών εικόνων και κυρίως από τη μουσειακή έκθεση των «άψυχων» ατομικών τους ειδών (dismembered fragments), οι σωροί των οποίων επιτείνουν το αίσθημα του κερματισμού, της ματαιότητας και της έλλειψης νοήματος.¹⁴ Αν και εκ των πραγμάτων η μνήμη της εξόντωσης και της καταστροφής είναι και πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να παραμείνει δεσπόζουσα, δεν πρέπει εντούτοις να είναι μονοσήμαντη και αποκλειστική.

Αν η αφηρημένη, σχεδόν από-ιστορικοποιημένη και αποπροσωποποιημένη προσέγγιση του Ολοκαυτώματος αποτελεί την κύρια όψη της παθολογίας της επικρατούσας μουσειολογικής και διδακτικής προσέγγισης, δεν πρέπει να υποτιμώνται και ορισμένοι ακόμα κίνδυνοι. Αναφέρομαι κατά σειρά: α) στον κίνδυνο της υπερβολικής ταύτισης των μαθητών με τα θύματα, απότοκης μιας, κατά τη γνώμη μου, «ανάπηρης»

¹³ Alicja Bialecka (και άλλοι), ό.π., 27-28. Το Yad Vashem έχει διαμορφώσει ένα παιδαγωγικό – ιστορικό πλαίσιο που αφορά τη χρήση πρωτογενούς ιστορικού υλικού για το Ολοκαύτωμα, με κριτήριο την ηλικία των μαθητών ώστε να μην προκαλείται στα παιδιά δευτερογενές τραύμα λόγω της πρωτόγνωρης βιαιότητας των ιστορικών γεγονότων που καλούνται να μελετήσουν. Βλέπε σχετικά <http://www1.yadvashem.org/yv/en/education/index.asp>.

¹⁴ James E. Young στο Ann Weiss (ed.), *The Last Album: Eyes from the Ashes of Auschwitz-Birkenau*, W. W. Norton and Company, New York 2001, 16-18, όπως παρατίθεται στο Alicja Bialecka (και άλλοι), ό.π., 24-25.

ιστορικής ενσυναίσθησης, η οποία υποκύπτει εύκολα στον πειρασμό της ηθικολογίας, του μελοδραματισμού και της συναισθηματικής αντιμεταχώρησης διαστρεβλώνοντας την ιστορική κατανόηση, όταν μάλιστα δεν εξωθεί και στον σοβαρό ψυχικό τραυματισμό των παιδιών-αναδόχων¹⁵, και β) στον κίνδυνο της γενικότερης αποσταθεροποίησης και ψυχολογικής διαταραχής που μπορεί να προκύψει από τη βαρύτητα που έχει η επώδυνη μνήμη του Ολοκαυτώματος στο δυτικό φαντασιακό.¹⁶

¹⁵ Κάτι που θα μπορούσε παραδείγματος χάριν να προκύψει όταν ο πρώην πρόεδρος της Γαλλίας Nicolas Sarkozy επιχείρησε, χωρίς επιτυχία, εξαιτίας της συντονισμένης αντίδρασης των εκπαιδευτικών, να θεσπίσει μια παιδαγωγική πρακτική διαρκούς μνήμης του Ολοκαυτώματος, η οποία επέβαλε να υιοθετηθεί από κάθε 11χρονο μαθητή το όνομα ενός από τα 11.000 παιδιά εβραϊκής καταγωγής, τα οποία εκτοπίστηκαν από τη γαλλική επικράτεια και βρήκαν τραγικό θάνατο στα ναζιστικά στρατόπεδα.

¹⁶ Joel Hubrecht και Assumpta Mugiraneza, *Enseigner l'histoire et la prevention des genocides. Peut-on prevenir les crimes contre l'humanité*, πρόλογος Antoine Garapon, Hachette, Paris 2009, 78. Γενικότερα για τη σημασία και τους τρόπους διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος σε παιδιά και νέους βλέπε Jean-Francois Bossy, *Enseigner la Shoah a l'age democratique. Quels enjeux?*, Armand Colin, Paris 2007 και Stephane Bruchfeld και Paul A. Levine, "Dites-le a vos enfants", *Histoire de la Shoah en Europe 1933-1945*, Ramsay, 2000, όπως επίσης Hubrecht και Mugiraneza, ό.π., 75-91. Στην τελευταία περίπτωση η αρμόζουσα διδακτική μεθοδολογία, αναλόγως της ηλικίας των μαθητών, αρθρώνεται στους ακόλουθους άξονες: α) πρόσβαση σε κατάλληλα επεξεργασμένο, αλλά οπωσδήποτε ενδεικτικό αρχειακό και εικονιστικό υλικό, β) προβολή κινηματογραφικών ταινιών, τεκμηρίωσης ή μυθοπλασίας, που όμως δεν παραβιάζουν τις παιδαγωγικές συμβάσεις και δεν διαστρεβλώνουν την ιστορική αλήθεια, παρά τη μερικευτική οπτική γωνία των δημιουργών τους, γ) συνάντηση με επιζώντες στη σχολική αίθουσα, αρκεί, πρώτον, η μνημονική ανάκληση του παρελθόντος να μην υποκαθιστά την σφαιρική και πολυπρισματική προσέγγιση του επιστημονικού ιστορικού λόγου που φορέας του οφείλει να είναι ο εκπαιδευτικός, και δεύτερον, τα παιδιά να έχουν μνηθεί στην κουλτούρα του ακουστικού εγγραμματισμού (διάθεση να ακούσουν τον «επιζώντα», τεχνικές για να αποκωδικοποιήσουν το μήνυμα, δεξιότητα δημιουργίας δικού τους νοήματος από τη συνάντηση), δ) επίσκεψη σε τόπους μνήμης, μεταξύ των οποίων περίοπτη θέση κατέχουν τα ναζιστικά στρατόπεδα. Ειδικά για τη χρήση του κινηματογράφου στο πλαίσιο της διδασκαλίας της σύγχρονης ευρωπαϊκής ιστορίας βλέπε Dominique Chansel, *L'Europe a l'ecran: le cinema et l'enseignement de l'histoire*, Council of Europe Publishing, 2001.